

Kiểu nhân vật “số đỏ” trong tiểu thuyết “Đường công danh của Nikodema Dyzmy” của Tadeusz Dolega – Mostowicz và “Số đỏ” của Vũ Trọng Phụng

Đinh Thị Hà Khương, Vũ Công Hào
Trường Đại học Thủ đô Hà Nội

Tóm tắt: Kiểu nhân vật “số đỏ” trong văn học thường có sức thu hút lớn với độc giả, không chỉ bởi những may mắn ngẫu nhiên, “trời phú” của các nhân vật, mà còn bởi bút pháp trào phúng châm biếm tuyệt vời của các nhà văn sử dụng khi miêu tả các nhân vật đó. Nhân vật may mắn, thành danh nhờ tài năng và nỗ lực tự thân thì ít; còn “số đỏ” nhờ tình ranh, cơ hội, thủ đoạn và có sự “trợ giúp” đắc lực của các lực lượng xã hội phản diện, tiêu cực bên ngoài thì nhiều. Vận dụng lý thuyết so sánh, bài viết này góp thêm một cái nhìn về kiểu nhân vật “số đỏ” qua hai tác phẩm từ hai nền văn học khác nhau – “Đường công danh của Nikodema Dyzmy” của Tadeusz Dolega - Mostowicz và “Số đỏ” của Vũ Trọng Phụng.

Từ khóa: Bút pháp trào phúng châm biếm, kiểu nhân vật “số đỏ”, sự khác biệt, sự tương đồng.

Nhận bài ngày 15.09.2024; gửi phản biện, chỉnh sửa, duyệt đăng ngày 27.12.2024

Liên hệ tác giả: Đinh Thị Hà Khương; email: 221001280@daihocthudo.edu.vn

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Nhân vật “số đỏ” là một dạng nhân vật đặc biệt thú vị trong văn học, đại diện cho nhóm người gặp may mắn ngẫu nhiên, bất ngờ; biết tận dụng cơ hội thủ đoạn để thăng tiến trong cuộc sống mà không có hay không dựa vào tố chất, năng lực thực sự của mình. Kiểu nhân vật này kích thích trí tò mò và sự quan tâm đặc biệt của độc giả bởi hành trình “số đỏ” không thể cưỡng lại hoặc không giải thích được của nó. Tuy nhiên, đồng thời với những tiếng cười khôi hài bật ra từ sự may mắn bất ngờ, sự ngô nghê kịch cỡm đến mức khó tin của nhân vật là trạng thái trĩu nặng ưu phiền trước những điều lố bịch, phi lý, nhiều nhượng của xã hội và sự xuống cấp về đạo đức nhân cách của con người. Những kẻ khù khờ may mắn đã có từ thời cổ tích, song những người yếu thế hiền lành, thậm chí có phần ngây ngô dần dần được “thánh nhân” ưu đãi vì “ở hiền gặp lành” này trong cổ tích hoàn toàn khác với kiểu người ranh ma, xảo trá, biết che đậy nguy hiểm sự dốt nát của bản thân; biết chớp cơ hội và không ngần ngại sử dụng mảnh khoe, thủ đoạn để thăng tiến thời hiện đại. Như thế, sự may mắn hay cơ hội ngẫu nhiên trời ban chỉ được coi như là điều kiện, bàn đạp, bước đệm để nhân vật thăng tiến chứ không phải là một thứ “vận đỏ” được sắp đặt sẵn cho những kẻ luôn gặp may nhờ mệnh số. Tách bạch rõ điều này sẽ giúp chúng ta thoát ra khỏi cái nhận thức luận luân quần, siêu hình và đầy mơ hồ xưa nay về số phận, số kiếp, sự “may rủi”... để xem xét sự “giễu cợt của Tạo hóa” hay cái gọi là “sự sắp đặt ngẫu nhiên, vô tình của định mệnh” từ bình diện xã hội lịch sử và thời đại. Theo đó, bối cảnh xã hội nhiều

nhưng, đảo lộn các giá trị sẽ là khung nền, cơ sở để xây dựng kiểu loại nhân vật “số đỏ”, “gặp thời”; cốt truyện và hành trình thăng tiến hanh thông của nhân vật là kết quả sáng tạo của các ngòi bút bậc thầy về nghệ thuật châm biếm, trào phúng.

Trong văn học nước ngoài và Việt Nam cận hiện đại, chúng tôi nhận thấy có sự gặp gỡ, tương đồng đầy “ngẫu nhiên” giữa hai cây bút nổi tiếng thuộc hai nền văn học khác nhau là Tadeusz Dolega – Mostowicz của Ba Lan và Vũ Trọng Phụng của Việt Nam. Phong cách và bút pháp trào phúng, châm biếm ấn định vị trí và giá trị sáng tác khó có thể vượt qua của họ trong hai nền văn học. “Đường công danh của Nikodema Dyzmy” và “Số đỏ” đều là những tác phẩm xuất sắc. Vì không có bất cứ bằng chứng nào cho thấy mối liên hệ qua lại hay tác động, ảnh hưởng giữa hai nhà văn này, nên sự “giống nhau” kì lạ về cốt truyện giữa “Đường công danh của Nikodema Dyzmy” và “Số đỏ” chỉ có thể được giải thích theo cách nói của nhà văn, triết gia Pháp Voltaire (1694-1778) rằng: Những tư tưởng lớn thường gặp nhau, mà thôi.

2. NỘI DUNG

2.1. Khái niệm “kiểu nhân vật”, nhân vật “số đỏ” trong văn học

Nhân vật là thành tố cốt lõi của tác phẩm văn học, nhân vật trong văn học thường là con người sống động có đủ diện mạo, đặc điểm, cá tính,... song cũng có thể là cây cối, con vật, ma quỷ, linh hồn... nghĩa là các hiện tượng trong đời sống mang bản chất người, thể hiện bản tính người. Vai trò của nhân vật là truyền tải các tư tưởng, giá trị xã hội và những thông điệp mà tác giả muốn truyền đạt thông qua hành động, lời nói, và diễn biến tâm lý của nhân vật. Nhân vật không chỉ là sản phẩm hư cấu mà còn là công cụ phản ánh hiện thực xã hội và đời sống tinh thần của thời đại.

Về khái niệm “kiểu nhân vật”, các từ điển thuật ngữ văn học và một số công trình lí luận thường dùng đồng nhất với khái niệm “kiểu loại nhân vật” hoặc “loại hình nhân vật”. Chẳng hạn, *Từ điển thuật ngữ văn học* (Lê Bá Hán, Trần Đình Sử, Nguyễn Khắc Phi đồng chủ biên) dùng thuật ngữ “kiểu loại” nhân vật; *Từ điển văn học* (bộ mới, Đỗ Đức Hiền, Nguyễn Huệ Chi, Phùng Văn Tửu, Trần Hữu Tá đồng chủ biên) gọi là “kiểu và loại” nhân vật; *Lí luận văn học* (Phương Lưu chủ biên) thì gọi đó là “loại hình nhân vật văn học”. Tựu trung, “kiểu nhân vật” được dùng để chỉ một hay một nhóm nhân vật mang, sở hữu, có chung đặc điểm, sở thích, tính cách,... được xây dựng, miêu tả, thể hiện nhất quán trong tác phẩm của một tác giả hay một giai đoạn, một thể loại, xu hướng, trào lưu văn học nào đó. Nhiều kiểu nhân vật văn học được các nhà văn xây dựng đã trở thành biểu tượng, phản ánh các dạng tính cách, các kiểu người đặc thù, phổ biến trong đời sống xã hội như kiểu nhân vật anh hùng, kiểu nhân vật keo kiệt, kiểu nhân vật phóng đảng, kiểu nhân vật đạo đức giả,...

Kiểu nhân vật “số đỏ” trước hết chỉ những kẻ gặp nhiều may mắn bất ngờ, không mơ tưởng, mong đợi trong cuộc đời. Kiểu nhân vật này có từ thời cổ tích. Song trong truyện cổ tích, như đã nói, người gặp may mắn phần lớn là những người có bản tính thiện lương, được “thánh nhân”, “quý nhân”,... trả ơn hay bù đắp cho những thiệt thòi, yếu thế mà họ bị phải gánh chịu. Sự hiện diện của kiểu nhân vật này trong cổ tích là ví dụ sinh động nhất để thuyết minh cho đạo lí “ở hiền gặp lành” của cổ nhân. Đương nhiên, những kẻ xu thời cơ hội, bắt tài vô lương, kịch cỡm, xảo trá mà vẫn gặp vận đỏ trong các văn học cận hiện đại sau này không phải là những kẻ hiền lành khù khờ được đền đáp hay thậm chí được “bổ thí” ân huệ như vậy. Dạng người “số đỏ” hi hữu này vừa là sản phẩm đặc hữu, vừa là kí sinh trùng trên thân thể lở loét của một thể chế, giai đoạn đầy xáo trộn, suy thoái về trật tự đạo đức xã hội và nhân cách con người. Kiểu nhân vật số đỏ trong văn học cận hiện đại, do

đó, không có tính phổ biến; cũng vì thế, nó được xây dựng, miêu tả, trở thành phương tiện, công cụ để nhà văn khái quát hiện thực, gián tiếp phê phán xã hội thời đại một cách khôi hài, giễu cợt, đầy chua chát và sâu cay chứ không phải để thuyết lý.

2.2. Khái quát về Tadeusz Dolega-Mostowicz và Vũ Trọng Phụng

2.2.1. Tadeusz Dolega - Mostowicz và “Đường công danh của Nikodema Dyzmy”

Tadeusz Dolega-Mostowicz (1898-1939) là một nhà văn, nhà báo và biên kịch người Ba Lan cận hiện đại, nổi tiếng với những tác phẩm phê phán xã hội và sự châm biếm sắc bén. Xuất thân từ một gia đình quý tộc nhỏ, ông đã phải chứng kiến nhiều biến động xã hội và chính trị trong suốt cuộc đời mình, những trải nghiệm này đã ảnh hưởng sâu sắc đến tư tưởng và tác phẩm của ông. Một số tác phẩm có thiên hướng tình cảm của ông như *Thầy lang* (*Znachor*), *Giáo sư Vintrur* (*Profesor Wilczur*),... ngay từ khi công bố đã được công chúng độc giả Ba Lan và nước ngoài nhiệt liệt đón nhận.

Mostowicz được đánh giá cao nhất ở sự nhạy bén trong quan sát và miêu tả, ở khả năng đặc biệt trong việc sử dụng yếu tố trào phúng và giễu nhại để bóc trần, phê phán những mặt khuất tối của xã hội và thể chế chính trị đương thời. Bằng cách sáng tạo ra một gã viên chức quèn, thất nghiệp, đói ăn, vô pháp và vô liêm sỉ có tên là Nikodem Dyzma; khoác cho gã một cái “vỏ bọc” diêm dúa được kết bằng một chuỗi dày đặc cơ hội, may mắn bất ngờ; ném gã vào chôn quan trường hiểm ác, tạo các bậc thang để hắn nhanh chóng leo đến đỉnh cao của danh vọng quyền lực;... nhà văn đã “mở lối” để độc giả tiến sâu vào thâm cung thể chế chính trị xã hội Ba Lan hậu Thế chiến thứ nhất.

“Đường công danh của Nikodema Dyzmy” là cuốn tiểu thuyết có dung lượng không lớn, nhưng nó đã tái hiện bối cảnh tồn tại và phát triển của đất nước Ba Lan tư bản giữa hai cuộc Chiến tranh thế giới thứ nhất và thứ hai (1919-1939) với đầy nghịch cảnh, đảo lộn chẳng những về thể chế, trật tự xã hội mà còn đến các giá trị đạo đức, nhân cách. Sự đảo lộn, lật bịch và khôi hài nửa quý tộc nửa tư bản cấp tiên ấy là môi trường thuận lợi cho những kẻ “bất tài chi tướng” như Nikodem Dyzma dụng võ, không phải bằng tài năng, tâm huyết, mà bằng sự thô bỉ và giả dối lừa lọc. Con đường công danh của Nikodem Dyzma càng suôn sẻ thì sự mục ruỗng, sáo rỗng, bỉ ổi và dâm loạn của đám quan chức đại diện cho thể chế, bộ máy nắm quyền Ba Lan đương thời càng được phơi bày.

Tất nhiên, để làm tròn vai một kẻ “may mắn”, thành đạt; Nikodem Dyzma của Mostowicz cũng không hề đơn giản. Nhà văn đã chuẩn bị cho ý một bộ “hồ sơ” với nhiều “thành tích”; với nhiều chi tiết và chiều sâu tâm lý, tạo nên một chân dung của kẻ cơ hội, “hợp thời” với tính cách phức tạp và đa chiều. Anh ta biết cách tận dụng mọi tình huống và khai thác sự phù phiếm, giả dối, tầm thường của xã hội thượng lưu; biết “núp bóng”, mượn ô dù của người khác để thăng tiến. Dyzma như một người có khả năng đọc vị người khác, nhận ra những điểm yếu và ham muốn của họ, từ đó sử dụng chúng như những công cụ để đạt được mục đích cá nhân. Các thủ đoạn, mảnh khoe của y cũng “dày lên” dần nhờ sự uốn mình theo thời cuộc. Những nỗ lực che đậy sự giả dối, thô bỉ, thấp hèn của y chỉ bị bóc trần ở cuối tác phẩm, cũng bất ngờ như chính bất ngờ về sự may mắn huyền thoại của y mà tác giả thiên truyện trào phúng đã tạo ra với độc giả. Qua nhân vật Dyzma, Mostowicz không chỉ phê phán cá nhân mà còn vạch trần sự phi lý và vô nghĩa trong cách mà xã hội đánh giá sự thành công.

2.2.2. Vũ Trọng Phụng với tác phẩm “Số đỏ”

Vũ Trọng Phụng (1912-1939) là nhà văn hiện thực phê phán xuất sắc; tác giả của những thiên kí sự và tiểu thuyết nổi tiếng những năm ba mươi của thế kỉ XX. Xuất thân từ

một gia đình không mấy khá giả, Vũ Trọng Phụng phải làm việc từ sớm để phụ giúp gia đình. Hoàn cảnh sống khắc nghiệt này đã ảnh hưởng sâu sắc đến tư tưởng và các tác phẩm của ông sau này.

Vũ Trọng Phụng nổi tiếng với khả năng miêu tả chân thực và sắc sảo những hiện tượng xã hội. Ông có khả năng quan sát tinh tế và thể hiện sâu sắc, chân thực những bất cập và phi lý trong xã hội đương thời. Các tác phẩm của ông không chỉ là những bức tranh hiện thực sinh động mà còn chứa đựng những thông điệp mạnh mẽ về sự công bằng và những giá trị nhân văn. Ông đã sử dụng ngòi bút của mình để phê phán sự suy đồi đạo đức, sự giả dối và những bất công trong xã hội thực dân nửa phong kiến đang học đòi, bắt chước “Âu hóa”.

Một trong những tác phẩm nổi tiếng nhất của Vũ Trọng Phụng là tiểu thuyết *Số đỏ*, được xuất bản lần đầu vào năm 1936. Tác phẩm này không chỉ là một câu chuyện hài hước về sự may mắn của một kẻ vô lại mà còn là một tác phẩm phê phán xã hội sắc bén. Qua nhân vật Xuân Tóc Đỏ, nhà văn đã châm biếm và phê phán mạnh mẽ những thói hư tật xấu của cái xã hội “dở Tây dở Tàu” đương thời, nơi những kẻ đầu đường xó chợ, lang thang vô học cũng có thể trở thành “anh hùng cứu quốc”, thành “niềm hy vọng của Bắc Kỳ”, thành “vĩ nhân” trong mắt đám đông ngu muội.

Điều đáng chú ý trong cách miêu tả của Vũ Trọng Phụng là sự mỉa mai và hài hước. Vũ Trọng Phụng không chỉ miêu tả Xuân Tóc Đỏ như một nhân vật ngây ngô, mà còn sử dụng anh như một công cụ để phê phán xã hội. Xuân trở thành biểu tượng của sự hư danh, của một xã hội sẵn sàng tôn vinh những kẻ không có giá trị thực sự chỉ vì sự tinh cò và vẻ bề ngoài. Ông chỉ ra sự phi lý trong cách xã hội đánh giá sự thành công, nơi mà những kẻ như Xuân Tóc Đỏ có thể leo lên đỉnh cao mà không cần bất kỳ năng lực hay sự cống hiến nào.

Nhà văn sử dụng giọng văn châm biếm để khắc họa sự ngớ ngẩn của xã hội thông qua nhân vật Xuân Tóc Đỏ. Xuân không có tài năng, kiến thức hay sự khéo léo, nhưng lại được tung hô và tôn sùng nhờ vào sự ngẫu nhiên và lối bịch của đám đông cuồng tín, mê muội và dốt nát trong cơn say Âu hóa hừng hực. Sự thăng tiến của Xuân không phải là kết quả của sự tài giỏi, thông minh hay khôn ngoan, mà chỉ là sản phẩm của một xã hội quay cuồng, đảo lộn trật tự đạo đức và các giá trị người. Hành trình may mắn của Dyzma, của Xuân Tóc Đỏ càng được đẩy đầy thì mức độ phê phán xã hội đương thời càng lớn.

2.3. Tương đồng và khác biệt giữa Nikodem Dyzma và Xuân Tóc Đỏ

2.3.1. Tương đồng

Như đã nói ở trên, dù không có các mối liên hệ hay ảnh hưởng trực tiếp giữa hai nhà văn, song từ cốt truyện đến các nhân vật chính, giữa *Đường công danh của Nikodema Dyzmy* và *Số đỏ* có rất nhiều sự tương đồng. Cả hai nhân vật, dù có tính cách khác biệt, đều phản ánh sự phi lý trong xã hội, nơi mà sự thành công không dựa trên giá trị thật hay năng lực cá nhân, mà chủ yếu dựa trên sự tinh cò, may mắn và sự ngưỡng mộ mù quáng từ người khác.

Tương đồng về bối cảnh lịch sử xã hội tạo nên kiểu loại nhân vật

Cả Ba Lan và Việt Nam đều trải qua những giai đoạn đầy biến động chính trị và xã hội. Sau khi giành được độc lập vào năm 1918, Ba Lan phải đối mặt với sự bất ổn chính trị do sự thay đổi liên tục của các chính phủ và xung đột biên giới. Việt Nam dưới thời kỳ thuộc địa Pháp cũng chứng kiến sự phân hóa xã hội sâu sắc và những cuộc nổi dậy chống lại sự

cai trị của thực dân. Cả hai quốc gia đều trải qua sự đấu tranh gay gắt giữa các lực lượng chính trị, tạo ra một môi trường xã hội đầy xung đột và mâu thuẫn [5, tr.87], [8, tr.14].

Sự phân hóa giàu nghèo là một vấn đề nổi cộm ở cả Ba Lan và Việt Nam. Tại Ba Lan, một tầng lớp thượng lưu nhỏ bé kiểm soát phần lớn tài sản và quyền lực, trong khi phần lớn nhân dân sống trong cảnh nghèo khó. Tương tự, tại Việt Nam, tầng lớp thượng lưu và những người có mối quan hệ tốt với chính quyền thực dân hưởng lợi từ sự bóc lột kinh tế, trong khi người dân thường phải chịu đựng thuế cao và lao động cực nhọc. Sự phân hóa này tạo ra nhiều mâu thuẫn và bất mãn trong xã hội, góp phần làm gia tăng các phong trào đấu tranh chống thực dân và phong trào cách mạng [10, tr.52-54].

Cả hai quốc gia đều chịu ảnh hưởng mạnh mẽ của văn hóa phương Tây. Sau Thế chiến thứ nhất, Ba Lan mở cửa đối với các luồng tư tưởng và văn hóa phương Tây, tạo ra nhiều thay đổi trong phong cách sống và tư duy của người dân. Tại Việt Nam, sự hiện diện của thực dân Pháp mang theo những giá trị văn hóa và lối sống mới, thách thức và nhiều khi thay thế các giá trị truyền thống. Sự ảnh hưởng này được thể hiện rõ trong nghệ thuật, thời trang và giáo dục, khi các giá trị truyền thống dần bị xem nhẹ và lãng quên [4, tr.36].

Một Ba Lan thối nát mục ruỗng về thể chế, bộ máy cầm quyền và một Việt Nam nô lệ đang lên cơn sốt u mê vì “tinh thần thể dục” và phong trào “Âu hóa” do giới trí thức tiểu tư sản khởi xướng chính là “thời thế” thuận lợi để tạo nên những “anh hùng”. Nhưng cái sự tương đồng thuận lợi này, các vị “anh hùng” do “thời thế” sinh ra này, trong cái nhìn nghiêm khắc và giễu cợt đầy khổ đau, trong sự ám ức nghẹn ngào của hai nhà văn, đúng là các “phế phẩm” của thời đại.

Tương đồng về quá trình thăng tiến của nhân vật

Nikodem Dyzma và Xuân Tóc Đỏ về cơ bản là những kẻ gặp nhiều “may mắn ngẫu nhiên”, “số đỏ”, có hành trình thăng tiến suôn sẻ đến mức bất ngờ, đáng kinh ngạc. Ở những chương đầu, Nikodem Dyzma chỉ là một gã công chức quen tính lễ, vô danh tiểu tốt, bị mất việc, đang lang thang tìm việc làm, “túi rỗng không và dạ dày lép kẹp”, đánh liều vào bữa tiệc của những gã quan chức, chính khách “có máu mặt” để kiếm bữa ăn; vậy mà cuối tác phẩm y đã là một triệu phú cỡ lớn, chủ một tổ hợp nông - công nghiệp khổng lồ; có tầm cỡ, địa vị, uy tín đến mức ông Tổng thống muốn mời làm Thủ tướng để thành lập nội các mới. Xuân Tóc Đỏ là một đứa trẻ mồ côi vô học, đầu đường xó chợ, làm đủ mọi nghề lao động tay chân, nhặt ban quần, bán thuốc dạo, thậm chí móc túi, để tồn tại. Cả hai đều bị xã hội xem thường, không có cơ hội và cũng chưa bao giờ nghĩ đến cơ hội. Vậy mà, cũng như Dyzma, may mắn trên trời rơi xuống khiến Xuân Tóc Đỏ - dù chính y cũng bất ngờ, bối rối, có phần lo sợ - đã trở thành “anh hùng cứu quốc”, thành “nhà cải cách”, chủ tịch danh dự của nhiều phong trào, hình mẫu của những bà Phó Đoan và cô Tuyết xinh đẹp lẳng lơ... “Vậy cái gì đã khiến Nikodem Dyzma leo nhanh và cao đến thế trên những bậc thang danh vọng của cuộc đời? Cái gì là nguyên nhân thật sự mở ra con đường công danh đầy huyền thoại của kẻ vô học, “bất tài chi tướng” kia? Tại sao giữa lòng cái xã hội quý tộc – tư sản, với những thể chế ngớ ngẩn như chặt chẽ, với quy luật cạnh tranh khốc liệt kia lại nảy nòi một cái nổi oái ăm như ông ấy?” [3, tr.6].

Một điểm tương đồng quan trọng trong hành trình thăng tiến của họ là cả hai đều gặp những sự kiện ngẫu nhiên, tạo nên bước ngoặt trong cuộc đời. Đối với Dyzma, cơ hội đến khi anh ta nhặt được giấy mời vào một bữa tiệc thượng lưu, nơi anh ta lần đầu tạo phải “tuy cơ ứng biến” với giới quan lại quyền quý. Đó là một tình huống hoàn toàn tình cờ, nhưng Dyzma đã khéo léo nắm bắt và tận dụng nó để bước vào thế giới mà anh chưa từng thuộc về. Tương tự, Xuân Tóc Đỏ cũng gặp một bước ngoặt định mệnh khi tình cờ cứu sống cụ

cổ Hồng. Hành động này, dù không được lên kế hoạch hay có ý nghĩa đặc biệt, lại được thổi phồng thành một sự kiện anh hùng, biến gã thành một “người hùng” trong mắt gia đình quyền thế. Điều này cho thấy sự phi lý trong xã hội, nơi mà sự thành công đôi khi không cần dựa trên nỗ lực hay tài năng, mà chỉ cần một chút may mắn và khả năng nắm bắt cơ hội khi nó đến.

Cả Dyzma và Xuân Tóc Đỏ đều hiểu rằng trong một xã hội nơi giá trị thật bị đảo lộn, vẻ bề ngoài và sự giả tạo lại được coi trọng hơn. Họ biết cách tạo dựng một hình ảnh về bản thân khiến người khác phải tin tưởng và ngưỡng mộ. Dyzma xuất hiện với vẻ ngoài bí ẩn, tạo ấn tượng về một người có kiến thức và hiểu biết, dù thực tế anh không hề có những năng lực đó. Anh không bao giờ tỏ ra quá nhiệt tình hay lộ rõ sự kém hiểu biết của mình, mà thay vào đó dùng những lời nói mơ hồ và thái độ tự tin để làm cho người khác nghĩ rằng anh nắm giữ những bí mật lớn lao. Trong khi đó, Xuân Tóc Đỏ lại sử dụng sự khéo léo và láu cá của mình để tạo dựng hình ảnh như một “nhà cải cách” “nhà trí thức”, dù gã vô học này hoàn toàn không có kiến thức hay kỹ năng đặc biệt nào. Bù lại, Xuân được “trời phú” cho cái sự tinh ranh và hoạt ngôn, biết cách nói những điều mà người khác muốn nghe, sử dụng ngôn ngữ hoa mỹ và tỏ ra hiểu biết để làm cho mọi người tin anh thực sự có tài năng.

Một điểm tương đồng khác là sự ngưỡng mộ mù quáng mà xã hội dành cho cả hai nhân vật. Sự thăng tiến của họ được thúc đẩy bởi sự tôn vinh và tung hô quá mức từ những người xung quanh. Dyzma được xem như một người quan trọng, đáng chú ý chỉ vì anh ta biết cách nói chuyện và tạo ấn tượng. Khi đã tạo dựng được vỏ bọc cho mình, các nhân vật biết tranh thủ, tận dụng từng cơ hội, từng mối quan hệ để tiếp tục leo lên những nấc thang danh vọng mới. Mọi sự ca tụng, dầu là phù phiếm giả dối cũng có tác động nhất định. Theo đó, các nhân vật tự tự “khẳng định”, tự “hoàn thiện” sự “cao quý” đích thực của mình bằng việc tham gia vào những hoạt động từ thiện, được mời làm diễn giả, và thậm chí được xem như một nhà trí thức. Thật khôi hài, nực cười! Sự ngưỡng mộ mà xã hội dành cho Xuân Tóc Đỏ hoàn toàn dựa trên những lời đồn đại, sự thổi phồng, và sự khao khát tìm kiếm những biểu tượng mới để tôn vinh, chứ không phải dựa trên bất kỳ thành tựu thực sự nào. Thật khôi hài, nực cười! Thật mỉa mai, giễu cợt và thật xấu hổ cho cả một xã hội mà đến ngay cả sự trung thực hay giả dối đều không thể phân biệt.

Như vậy, Nikodema Dyzmy và Xuân Tóc Đỏ đều có hành trình thăng tiến mang tính phi lý, dựa trên sự tình cờ, sự giả tạo và sự mù quáng của xã hội. Họ cho thấy một thực tế mỉa mai rằng, trong một thế giới nơi mà giá trị thật bị đảo lộn, một người có thể tiến thân mà không cần đến tài năng hay sự nỗ lực thực sự. Điều này đặt ra câu hỏi về bản chất của sự thành công và những giá trị thật sự trong cuộc sống, và qua đó, cả Tadeusz Dolega-Mostowicz và Vũ Trọng Phụng đã phê phán sâu sắc về sự phi lý và giả dối trong xã hội.

Tương đồng trong nghệ thuật xây dựng nhân vật

Cả Vũ Trọng Phụng và Tadeusz Dolega-Mostowicz đều xây dựng nhân vật chính là những kẻ cơ hội, thăng tiến nhờ vào sự may mắn và những sự kiện ngẫu nhiên hơn là nhờ vào năng lực thực sự. Trong *Số đỏ*, nhân vật Xuân Tóc Đỏ, một kẻ vô học và không có đạo đức, bất ngờ thăng tiến trong xã hội chỉ vì những tình huống may mắn. Tương tự, trong *Đường công danh của Nikodema Dyzmy*, nhân vật chính Nikodema, từ một kẻ vô danh tiểu tốt, đã trở thành một người có địa vị nhờ việc giả mạo và tình cờ tham gia vào các sự kiện xã hội. Cả hai nhân vật đều không có bất kỳ phẩm chất xuất sắc nào để xứng đáng với vị trí của mình, nhưng nhờ vào sự nhầm lẫn và thiếu sáng suốt của những người xung quanh, họ vẫn có thể đạt được thành công. Tiếng cười trào phúng trong cả hai tác phẩm đều đến từ sự phi lý này, nơi mà những kẻ không xứng đáng lại được tôn vinh và ca ngợi. Sự tương đồng

này thể hiện rõ quan điểm phê phán của cả hai tác giả về một xã hội nơi giá trị thực sự bị lãng quên, nhường chỗ cho sự ngẫu nhiên và những trò bịp bợm.

Điểm tương đồng thứ hai trong cách sử dụng trào phúng của hai tác phẩm là sự chế giễu các chuẩn mực và sự giả dối của tầng lớp thượng lưu. Vũ Trọng Phụng trong *Số đỏ* đã khắc họa giới thượng lưu Hà Nội thời thuộc địa như những người mê muội, dễ dàng bị lừa gạt bởi sự hào nhoáng bề ngoài và sự giả tạo. Các nhân vật như cụ cố Hồng, bà Phó Đoan và ông Văn Minh là những điển hình của sự lố bịch và thiếu hiểu biết, sẵn sàng tán tụng một kẻ như Xuân Tóc Đỏ chỉ vì họ cho rằng anh ta có thể mang lại lợi ích cho mình. Tương tự, trong *Đường công danh của Nikodema Dyzmy*, giới thượng lưu Ba Lan sau Thế chiến thứ nhất cũng bị Dolega-Mostowicz chế giễu qua cách họ trọng dụng Nikodema – một kẻ thiếu kiến thức nhưng biết cách thể hiện mình. Nhân vật Nikodema được các nhân vật có quyền lực ngưỡng mộ chỉ vì anh ta biết cách xuất hiện đúng lúc và nói ra những lời đường mật, dù thực chất anh ta không hề hiểu biết sâu về các vấn đề chính trị hay kinh tế. Cả hai tác giả đều sử dụng giọng điệu mỉa mai để phê phán sự ngây ngô và giả dối của những người tự cho mình là "thượng lưu", qua đó tạo nên tiếng cười nhưng cũng đồng thời vạch trần sự thiếu sáng suốt và thực chất trống rỗng của xã hội thời bấy giờ.

2.3.2. Khác biệt

Khác biệt về lai lịch, hoàn cảnh xuất thân

Mặc dù có nhiều điểm tương đồng, cách xây dựng nền tảng của hai nhân vật cũng có những khác biệt đáng chú ý. Nikodem Dyzma trong bối cảnh Ba Lan hậu Thế chiến thứ nhất, một quốc gia mới độc lập với nhiều biến động chính trị và xã hội, cho thấy sự bất ổn và phi lý trong việc thăng tiến xã hội. Sự thăng tiến của Dyzma chủ yếu nhờ vào cơ chế vận hành của chế độ chính trị đương thời, của bộ máy quan chức suy thoái, nơi đồng tiền và sự dối trá, dâm loạn ngự trị. Cái xã hội mà ngay cả ở những cấp cao nhất của chính quyền cũng chỉ là một lũ người dốt nát, bất lực, mâu thuẫn nhau, chỉ giỏi ăn chơi cãi vã. Cái xã hội mà “phương sách” ổn định và phát triển hữu hiệu nhất là tiền, quyền lực cộng với lừa đảo, dối trá, và dâm loạn.

Những nghịch cảnh của xã hội được lột trần đến lố lồ trước mắt người đọc, bởi mấy ai ngờ rằng bên cạnh “hội đồng” của các quý ngài chính trị quyền thế, còn có một “hội đồng” dâm dục của các vị phu nhân lá ngọc cành vàng, vợ con của các “ông lớn”, lại gián tiếp điều hành bộ máy quốc gia, sẵn sàng tống cổ cả những ngài thứ trưởng kiêm đồng lý văn phòng Hội đồng Bộ trưởng đi Tàu, chỉ vì ngài không cùng nhóm, sắp sửa lật mặt nạ “người tình chung” của các bà... Sẽ khó có một hình dung đầy đủ về một sự thối nát, mục ruỗng đến tận cùng của một thể chế xã hội như thế nếu không có những trang viết khôi hài nhưng sắc bén, đầy sâu cay của Mostowicz. Và cũng sẽ không có những tiếng cười chua chát cho những kẻ mê muội và điên loạn trong một xã hội đảo điên quay cuồng vì Âu hóa trong *Số đỏ* khi Vũ Trọng Phụng đưa Xuân Tóc Đỏ - kẻ vô học lang thang “số đỏ” lên làm chủ diễn đàn cải cách vĩ đại. Cuộc đời là một tấn trò, và tấn trò này, rất ngẫu nhiên, tình cờ, và rơi vào tay bọn “số đỏ”.

Khác biệt trong ngoại hình, tính cách

Nikodem Dyzma được xây dựng với một tính cách có phần bất cần và cơ hội, lợi dụng mọi tình huống để thăng tiến mà không có bất kỳ nguyên tắc, luật lệ nào rõ ràng. Anh ta thường xuyên sử dụng sự mưu mô, lừa dối và thậm chí là bạo lực để đạt được mục tiêu của mình. Cách tiếp cận này phản ánh một xã hội đầy rẫy những bất công và phi lý, nơi mà kẻ vô lại và thiếu đạo đức có thể thăng tiến nhờ vào sự hỗ trợ của người có quyền lực.

Ngược lại, Xuân Tóc Đỏ lại mang một tính cách hài hước và dí dỏm, thường xuyên rơi vào những tình huống trớ trêu và dở khóc dở cười. Mặc dù anh ta cũng thiếu đi năng lực thực sự, nhưng cách anh ta tương tác với xã hội và những người xung quanh lại khác biệt, phản ánh đúng bản chất con người anh ta và đời sống xã hội Việt Nam khi ấy. Xuân Tóc Đỏ không sử dụng bạo lực hay lừa dối, thủ đoạn một cách tàn nhẫn như Nikodem Dyzma, mà thay vào đó là sự gia tăng thể hiện mảnh khỏe, sự hài hước và dí dỏm học mót được từ những năm tháng đối khổ cơ hàn để lèo lẻo, che mắt thiên hạ, trước hết là che dấu thân phận thực sự của mình. Xuân Tóc Đỏ cũng không cần và không phải suy ngẫm, cân nhắc, tính toán, tranh thủ hay lợi dụng các mối quan hệ có sẵn, các ô dù bảo lãnh để loại trừ đối thủ, thăng tiến bởi anh ta không có nhu cầu hay sự thôi thúc mãnh liệt ấy; nói cách khác, anh ta là một chú Cuội gặp may, và chú Cuội ấy bằng lòng, thản nhiên tiếp nhận lộc giời như vậy.

Khác biệt về nghệ thuật miêu tả

Trong văn học sau thời kì cổ tích, hầu như không có các nhân vật đơn nhất về tính cách. Dyzma là một nhân vật có chiều sâu tâm lý, được xây dựng với sự phức tạp và mâu thuẫn. Xuyên suốt tác phẩm và bản thân nhân vật luôn có hai chiều hướng diễn biến tính cách trái ngược nhau. Mostowicz tập trung vào khía cạnh chiến lược và sự khôn ngoan của Dyzma, khiến anh ta trở thành một nhân vật có khả năng kiểm soát và điều khiển cuộc chơi. So với Dyzma, Xuân Tóc Đỏ được xây dựng với tính cách thuần nhất, đơn giản hơn, nhưng lại được ở khía cạnh tinh ranh, láu cá - vốn xuất phát từ kinh nghiệm của những kẻ lang thang đầu đường xó chợ. Xuân Tóc Đỏ không có sự mưu mô hay chiến lược như Dyzma, mà chỉ là kẻ bị cuốn vào dòng chảy của sự tình cờ. Vũ Trọng Phụng nhấn mạnh vào sự ngẫu nhiên và vô lý trong sự thăng tiến của Xuân, khiến anh trở thành một biểu tượng khôi hài của sự hư danh, một gã hề kịch cớm, lố bịch.

Khác biệt về tình tiết và giọng điệu miêu tả

Tadeusz Dolega-Mostowicz sử dụng lối miêu tả chi tiết, tinh tế và tập trung vào tâm lý nhân vật, Mostowicz tạo nên một Dyzma có chiều sâu và sự hấp dẫn khó lý giải. Ông không chỉ miêu tả Dyzma như một kẻ đáng ghét mà còn làm cho người đọc thấy được sự khôn ngoan và sự chủ động trong từng bước đi của anh. Dyzma được khắc họa như một người hiểu rõ về sự giả tạo của xã hội và biết cách lợi dụng nó. Tuy nhiên, bộ mặt thật của cái xã hội ấy cùng anh ta rốt cuộc cũng bị phơi bày đích đáng bởi anh chàng Ponimirski ở cuối tác phẩm: “Ta xin tuyên bố các người biết rằng vị chính khách của các người, ông Cincinnatus của các người, bậc vĩ nhân của các người, ngài Nikodem Dyzma của các người, chỉ là một tên lừa đảo tầm thường, hắn đã xỏ mũi các người. Đó là một thằng khốn nạn tinh ranh, một thằng chuyên lường gạt, đồng thời cũng là một thằng ngu có hạng (...). Chính các người đã bê cái đồ súc vật ấy đặt lên thành tượng đài! Chính các người! Hỡi lũ người đánh mất hết mọi tiêu chuẩn của lí trí. Ta cười, cười các người đấy!...”.

Vũ Trọng Phụng sử dụng giọng văn châm biếm, hài hước và lối miêu tả trực diện, ông xây dựng Xuân Tóc Đỏ như một nhân vật hề chèo may mắn nhưng mãi chỉ là một thằng hề. Ông không đi sâu vào phân tích tâm lý hay mưu mô của nhân vật, mà tập trung vào sự ngẫu nhiên và sự thối phồng quá mức của xã hội dành cho Xuân. Điều này tạo nên một Xuân Tóc Đỏ đầy mỉa mai và hài hước, trở thành một lời phê phán trực diện về sự hư danh trong xã hội. Các tình tiết và kết cục bị bóc trần bộ mặt thật của Xuân, cũng như Dyzma, là nỗi xấu hổ lớn với những người có lòng tự trọng và liêm sỉ.

3. KẾT LUẬN

Đường công danh của Nikodema Dyzmy của Tadeusz Dolega-Mostowicz và *Số đỏ* của Vũ Trọng Phụng có thể được coi là các tác phẩm trào phúng xuất sắc xét về phương diện thể loại. Sức hấp dẫn của nó không chỉ nằm ở sự phê phán xã hội, ở tiếng cười châm biếm khôi hài qua từng tình tiết, giọng điệu, ngôn từ miêu tả nhân vật, mà nằm ngay ở kiểu nhân vật “số đỏ” như Nikodem Dyzma và Xuân Tóc Đỏ. Bài viết này nhằm so sánh những điểm tương đồng và khác biệt trong cách các nhà văn từ hai nền văn hóa khác nhau nhìn nhận và miêu tả nhân vật “số đỏ”. Hy vọng những phân tích, đối chiếu này sẽ góp phần cung cấp thêm tư liệu trong việc nghiên cứu về kiểu nhân vật này cũng như hiểu rõ hơn về xã hội và con người trong bối cảnh lịch sử cụ thể.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Lê Bá Hán, Trần Đình Sử, Nguyễn Khắc Phi (đồng chủ biên), *Từ điển thuật ngữ văn học*, Nxb Giáo dục.
2. Đỗ Đức Hiểu, Nguyễn Huệ Chi, Phùng Văn Tửu, Trần Hữu Tá (đồng chủ biên), *Từ điển văn học*, Nxb Thế giới.
3. Tadeusz Dolega-Mostowicz (2011) *Đường công danh của Nikodema Dyzmy* (Nguyễn Hữu Dũng dịch, in lần thứ 5, có sửa chữa), Nxb Văn học.
4. Nguyễn Đăng Mạnh (2000), *Tác phẩm và dư luận*, Nxb Văn học.
5. Nguyễn Khắc Viện (1988), *Từ điển văn học Việt Nam*, Nxb Khoa học Xã hội.
6. Nguyễn Văn Hạnh (2005), *Vũ Trọng Phụng và hiện thực xã hội Việt Nam đầu thế kỷ 20*, Nxb Văn học.
7. Trần Đình Sử (2008), *Nghệ thuật trào phúng của Vũ Trọng Phụng*, Nxb Giáo dục.
8. Davies, N. (2005), *God's Playground: A History of Poland*, Oxford University Press.
9. Kowalska, J. (2000), Social Commentary through Characters: The Case of Nikodema Dyzmy, *Polish Literary Studies Journal*.
10. Leslie, R. F. (1980), *The History of Poland Since 1863*, Cambridge University Press.
11. Mickiewicz, A. (1995), The Lucky Climb: Analyzing Nikodema Dyzmy, *Warsaw University Review*.

THE CHARACTER TYPE OF “SỐ ĐỎ” IN THE NOVEL “THE CAREER PATH OF NIKODEM DYZMA” BY TADEUSZ DOLEGA-MOSTOWICZ AND “SỐ ĐỎ” BY VU TRONG PHUNG

Abstract: The “Số Đỏ” character type in literature often has great appeal to readers, not only because of their random, “divine” luck but also due to the satirical and ironic writing style that authors use to depict these characters. Characters who achieve success through talent and personal effort are rare; instead, “Số Đỏ” characters often rely on cunning, opportunism, and underhanded methods, aided by negative and opposing social forces. By applying comparative theory, this article provides an additional perspective on the “Số Đỏ” character type through two works from different literary traditions: “The Career Path of Nikodem Dyzma” by Tadeusz Dolega-Mostowicz and “Số Đỏ” by Vu Trong Phung.

Keywords: “Số Đỏ” character type, satirical and ironic writing style, similarities, differences. .